

GÖSTERGEBİLİMDEN EDİMBİLİME*

Çev: Aslı YAPAR GÖNENÇ**

Özet

Bu çalışma kapsamında, göstergebilim ve edimbilim kuramları ele alınarak çeşitli kuramcıların görüşleri yansıtılmaktadır. Konu Dil ya da İletişim Kuramı, Dilbilim Akımı, Yapısal Dilbilim ve İletişimden Küresel Bir Bilim Yapma Düşü, Kitle İletişiminde Göstergebilim: Barthes ve Eco, Bir Söylemin Toplumsal Kaydı, Edimbilim Akımı, Sınırların Ötesinde: Toplumsal başlıkları altında ele alınmıştır. Göstergebilim, kökeni Fransız ve İtalyan olduğundan dolayı Avrupalı ve hatta kıtasal bir düşünce hareketi olarak nitelendirilebilir. Edimbilim ise, dil ile kullanıcıları, söylem ile bağlamı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yapısal dilbilim, genel dilbilgisi, kitle iletişimi göstergebilimi alanlarında yaşanan hayal kırıklığından sonra tümcebilim ve anlambilim araştırmalarının ötesine geçen bir bilim dalı olarak düşünülmüştür. Kökeni ve gelişimi çok biçimlidir. Bu nedenle bütünlük bir sunumunu gerçekleştirmek çok güçtür. Sonuç olarak, anlambilim ve edimbilim olarak adlandırılan dil bilimleri, bu bilimlerden yola çıkarak verimli çalışmalar yapan göstergebilimciler için sınırlar sunmaktadır. Sonuç olarak, anlambilim ve edimbilim olarak adlandırılan dil bilimleri, bu bilimlerden yola çıkarak verimli çalışmalar yapan göstergebilimciler için sınırlar sunmaktadır. Ancak daha geniş bir bütüne dil sorununu da dahil ederek olumsuz bir işleyişe yol açmaktadır. Anlam üretimi ve eylem sorunu, sözlü ve yazılı dili insanlara arası ilişkinin bir modeli olarak değil, insanlar arası ilişkinin yalnızca bir ögesi olarak gören tarihsel ve toplumsal bilimler tarafından ele alınmalıdır.

Anahtar sözcükler: Göstergebilim, edimbilim, iletişimbilim, dilbilim, anlambilim.

Resume: De la sémiologie à la pragmatique

Dans ce texte on parle de la sémiologie et de la pragmatique et on nous transmet les idées de théoriciens sur ces sujets. Les sujets traités sont : théorie du langage et/ou de la communication, le tournant linguistique, la linguistique structurale et le rêve d'une science globale de la communication, sémiologie et sémiotique des communications de masse : Barthes et Eco, l'inscription sociale d'un discours, le tournant pragmatique, par-delà la frontière : le social. La sémiotique est un mouvement de pensée que l'on pourrait qualifier d'euro-péen et même du continental puisque ses foyers sont avant tout français et italien. La pragmatique étudie les rapports entre le langage et ses usagers, le discours et leurs contextes. Elle est pensée comme un dépassement de l'étude de la syntaxe et de la sémantique. Ses origines et ses développements sont multiformes. Au total, ce que les sciences du langage nomment sémantique et pragmatique représentent des limites pour le sémioticien. Au total, ce que les sciences du langage nomment sémantique et pragmatique représentent des limites pour le sémioticien à partir des quelles il est fructueux de travailler.

Mots clés: la sémiologie, la pragmatique, la communication, la linguistique, la sémantique.

.....

* Eric MAIGRET, Sociologie de la communication et des médias, "De la sémiologie à la pragmatique", Armand Colin Yayınları, Paris, 2003, ss.113-126.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

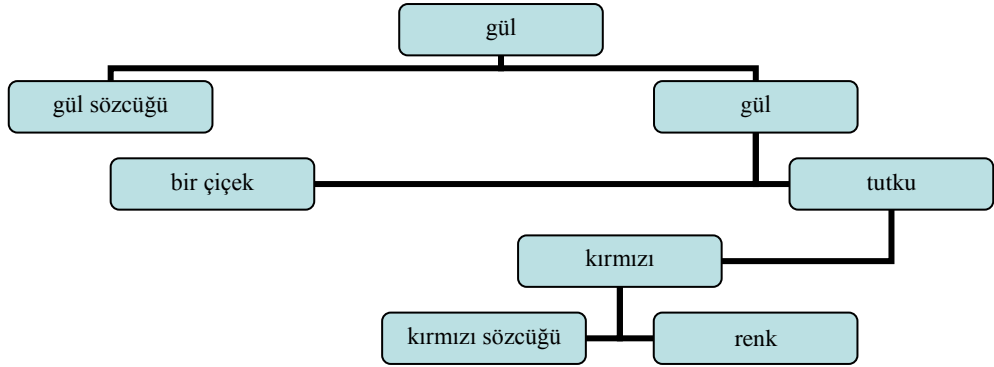
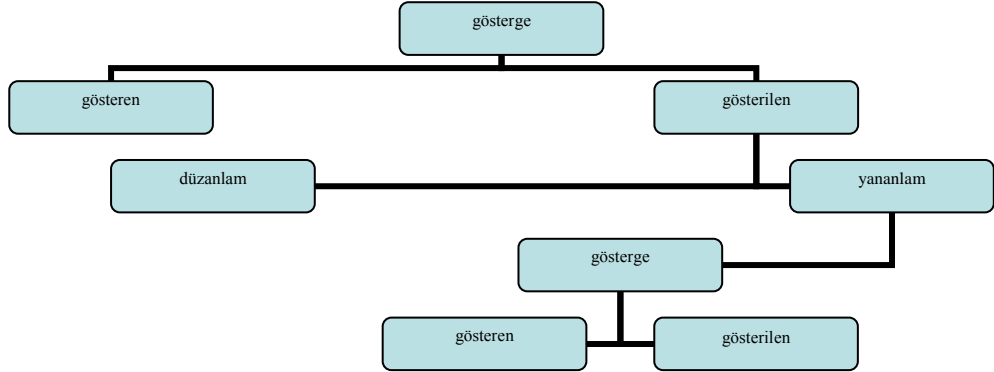
Dil ve/ya da İletişim Kuramı

Göstergebilim, kökeni Fransız ve İtalyan olduğundan dolayı Avrupalı ve hatta kıtasal bir düşünce hareketi olarak nitelendirilebilir. Bu durumda, coğrafi kökeni, yayıcılarının, Atlantik ötesinde büyük bir zafer yaşayan Lazarsfeldçi işlevselci yönleme uzaklığını göstermektedir. Lazarsfeld'çi işlevselci yöntemin fazlasıyla deneyimsel ve yeterince eleştirel olmadığı düşünülmektedir. Göstergebilim, araştırmalarda üç yer değişimi önererek iletişim kuramları tarihinde arabulucu bir yere sahip olmuştur. Bu bilim dalı, öncelikle dil kuramları bünyesinde gelişmiş, daha sonra küreselleşerek sağın bilim kurallarına göre düzenlenmiştir. 1960'lı yıllarda Frankfurt Okulu'nun çalışmalarını geliştirerek ideoloji sorununu yeniden ele almış, böylece araştırmaları iletilerin ikna mekanizmaları üzerine çekmiştir. Bu iki yönde karşılaşılan güçlükler, göstergebilimi edimbilime yönlendirmiş ve iletişim aktörlerinin göz önünde bulundurulmasına yol açmıştır. Yani etki kuramlarına eşit uzaklıkta yer almış, bununla birlikte bu kuramlara, sağın bilim modelleri için duyulan hayranlıkla ya da teknik sorunsalının vurgulanmasıyla yerleştirilmeye çalışılan iletişimden genel bir bilim yaratma çabaları ve teknik sorunsalını yalnızca bir aktarım olarak değil bir diyalog etkinliği olarak gören yeni bir iletişim anlayışı gibi konularda, bir süreliğine kanıt toplamıştır.

Dilbilim Akımı

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve kökenleri Durkheim'cı bir bakış açısına dayanan sözel ve yazılı dil yetisinin işleyişiyle ilgili Ferdinand de Saussure dilbilimi zengin

bir araştırma geleneğinin başlangıç noktası olmuştur. Dil yetisi, insanların dışında, özerk, insanlara zorla kabul ettirilen aynı zamanda da kendilerini ifade etmelerini sağlayan toplumsal bir ürün olarak ele alınmıştır.¹ Dilbilim gösterge kuramına dayanmaktadır. Gösterge, dil yetisi alanını da kapsamasından ötürü tanımı oldukça geniş anahtar bir nesnedir. Anlamı olan her şey, bir sözcük, bir tümce, bir görüntü, anlam yüklenen bir nesne (bir sokak lambası yaşlı bir insan izlenimi uyandırabilir, bir kurabiye bütün bir çocukluğumuzu anımsatabilir) gösterge'dir. Bu nedenle dilbilim Saussure'ün göstergebilim olarak adlandırdığı, görüntü incelemesi, işitsel göstergeler gibi konuları da kapsayan genel gösterge biliminin bir alt dalıdır. Saussure göstergeyi bir paranın iki yüzü gibi birbirine bağımlı iki öğeye ayırmaktadır. Gösteren anlam taşıyıcıdır (bir sözcük, bir tümce), gösterilen anlamın kendisidir (ya da anlam birimciktir). Her bölümlemeye, ayrıca düz anlam, bir gösterenin toplumsal uzlaşısı sonucu ortaya çıkan ilk anlamı ve yan anlam, ikincil anlamı ayrımı katılmaktadır. Fransızca 'Rose' sözcüğünün ilk anlamı bir çiçektir ancak sayısız yan anlamı bulunmaktadır: Renk, tutku, diken v.b. Göstergede keyfilik vardır çünkü bir gösterenin anlamını belirleyen doğa değil toplumlardır. 'Sensible' sözcüğü Fransızca'da bir duyguya gönderme yaparken İngilizce'de mantıklı anlamına gelmektedir. Dil bir dizge ya da yapıdır çünkü düz anlamların ve yan anlamlar birbiriyle bağlantılı bir tekniğe sahiptir. Göstergeler birbirlerine göre düzenlenirler: Bir söylem kendi başına hiçbir şey değildir, diğerleriyle farklılığı ona anlam kazandırır.

Saussure'ün tasarısı en azından iki ihtirası birbirine karıştırmaktadır. Bunlardan ilki kendine özgü bir gerçek oluşturduğu var sayılan dilin işleyiş kurallarını (tümce bilim) durulaştırmak. İkincisi, Durkheim'in söylemeler ve dinsel sınıflamalar çalışmasının devamı niteliğinde, insanları birbirine bağlayan hayal biçimlerini de içeren anlam değiştirme kuramı oluşturmak.

Yapısal Dilbilim ve İletişimden Küresel Bir Bilim Yapma Düşü

Bu potadan, 1950-1970 yılları arasında dil yetisi kuramının sonuçlarını yayan, yapısal denilen (bütünün parçadan üstün olduğu

öngörüsüne dayalı olarak) bir çok dilbilim kuramı ortaya çıkmıştır. Rus biçimselci okulu çerçevesinde daha sonra Prague Dilbilim Okulu'nda, Roman Jacopson dil yetisi kuramını iletişimin matematiksel incelemesine yaklaştırarak temel etki darbesini gerçekleştirmiştir. İletişim gibi, dilbilim de dilsel söylemi temel bilgi birimleri sınırlı dizileri (sesbirimler dil yetisini oluşturmaktadır) biçiminde inceleyecek, dilin işleyişinde ikiye bölünme ilkesinin (ikili işaretlere benzer) önemi keşfedilecektir. Ancak bunu son dizgeden yola çıkarak yapacaktır: Dil yetisine oranla tüm simge dizgeleri ikincil ya da türetilmiştir. Bilgi taşıyan iletişimin temel aracı

dil yetisidir.” Göstergibilim dilbilime bağlanmış, dilbilim iletişimin genel bilimi olarak kabul edilmiştir. Dil yetisinin biçimi (sesbilimsel ve dilbilgisel) gerekirci yasalara indirgenebilir, tüm dillerin “ortak bir içeriği” bulunmaktadır. Tümcebilimin geçici devingenliği (göstergeler arasındaki bağlantı değişimi) nicemsel bir betimlemenin konusu olmalıdır. Güdumbilim girişimine dayalı, göstergeler ve nesnelere yani anlamla gerçek arasındaki ilişkiyi inceler anlambilimin tümcebilimin dışında olduğu ve dilyetisinin içinden incelenebileceği varsayılr: Özünde dilbilimsel bir niteliği vardır.

Bu programın dışında, Jacopson iletinin işlevsel değişimi matematik modelinden türettiği ve dilbilimsel terimlerle yeniden düzenlediği bir iletişim modeli oluşturmuştur. Duygu ya da şiir gibi geleneksel olarak dışlanmış öğeleri de katarak kapsamını (başlangıçta yalnızca bilişsel olarak) genişletmiştir. İletişim verici, ileti ve alıcıdan başka öğeler de gerektirmektedir: İnsanlar arasında bir bağlantı kurulması, ortak bir düzgünün varlığı (dil gibi), bağlamın göz önünde bulundurulması gibi.

	Bağlam
Verici.....	İleti..... Alıcı
	Bağlantı
	Düzcü

Jacobson iletişim sürecinin altı ögesine ya da altı etmenine altı işlev bağlamıştır. Göndergesel işlev, düz anlamlı ya da bilişseldir, bağlama gönderme yapar (dünya üzerine söylem), Shonnon tarafından göz önüne alınan tek işlevdir. Bir söylemdeki ‘ben’ duygusal işleve gönderme yapmaktadır. Bir alıcının varlığına ve onun durumlarına (alay,öfke) işaret etmektedir. ‘Sen’ ya da ‘siz’ alıcıya emir kipinde gönderme yapmaktadır (çağrı işlevi: ‘içiniz!'). İlişki

işlevi eyleyenler arasındaki akımın gerçekleşmesini sağlayan bağlantıya gönderme yapmaktadır (‘Nasılınsınız?’, ‘Alo!’). Üstdil işlevi dil kurallarının doğrulanmasını sağlamaktadır (‘sophomore’ sözcüğü ne anlama gelmektedir?). Sonuç olarak, yazın işlevi, stil biçimlerinin kullanılmasıyla dilin kendi işleyişinden başka bir şeyi belirtmemesi yetisine denmektedir (‘l’affeux Alfred’, ‘l’horrible Alfred’le aynı anlama gelmektedir ancak sesbenzeşimi olgusu ilkini, ‘I like Ike’ sloganında olduğu gibi daha yazınsal kılmaktadır).²

Göndergesel

Duygusal.....Yazınsal..... Çağrı
İlişki
Üstdil

Bu karma model (Jacobson kendi yazınsal kuramını, Karl Bülher’in dilbilime katkıları ve antropolog Bronislaw Malinowski’nin ritüeller ya da çağrı ilişkileri ile ilgili görüşlerini bir araya getirmiştir), sürecin çizgiselliği kısıtlayıcı düşüncesini koruyarak iletişimin işlevsel bakış açısını zenginleştirmiştir. Aynı zamanda da işlevlerin seçiminde son derece keyfi ve kısıtlayıcı görünmüştür. Böyle sunulmuş olan yazınsal ve üstdilsel işlevler birbirinden ayrılabilir nitelikte midir? Dilin içsel hedefi olarak betimlenen şiir tanımı 19. yüzyıl hermetik şairlerinin (Mallarmé, Poe) yaptığı tanımı anımsatmakta mıdır? Özellikle de iletişim olgusu tüm kullanımlara açıldığında toplumsal değiş tokuş biçimlerinin tümüne denk gelecek daha çok sayıda işlevi barındırmamalı mıdır?

Dil yetisi için sunulan modelin, antropolojinin ekonomik, toplumsal ve cinsel dizgeleri ile benzerlik göstermesinden dolayı, aynı zamanda sözcüklerin, malların ve kadınların değiş tokuşu olan enlemesine antropolojik

bir olgu gibi, iletişimin geniş bir bakış açısıyla ele alınmasını savunan Claude Lévi-Strauss'da dilbilimsel modelin aşırı büyümesi en üst düzeye ulaşmıştır.³ Tasarı biçiminde kalan, bu nedenle rahatlıkla eleştirilebilecek, örtük erkek egemenliği ile az inandırıcı olan bu antropoloji, Amerikan yerli topluluklarının söylencelerinin incelenmesinde büyük bir başarı yakalamıştır. Lévi-Strauss, Durkheim ve Mauss'dan sonra, insanların, anlamı değiştirme mekanizmaları olan stil biçimlerine (eğretileme, düzdeğişmece gibi) başvurarak anlatı denilen yapıları oluşturduklarını göstermektedir. Rus halkbilimci Vladimir Propp'un, doğa ve kültür öğelerinin sınıflandırılmasında yer değiştirme etkisiyle büyük varoluş sorunlarına yanıt veren karşıtlık ve bir birini tamamlama dizgesi geleneğinde, söylencelerin yapısal incelemesi çoğunlukla yadsınan mantıklarını açığa çıkarmaktadır. Yaşama-ölüm arasındaki bir karşıtlık, bitkilerle hayvanlar arasındaki bir karşıtlığa dönüşmekte, yiyecekler çiğ-pişmiş ekseninde ikiye ayrılmakta, dünya yüksek alçak, kadın erkek gibi çatışkılarla açıklanmaktadır. Böylelikle düşünsel açıdan aşağı görülen "ilkel" toplumlarla batı toplumlarını bağdaştırmaktadır. Ancak burada, sağın bilimlere duyulan hayranlık aşırı dizgeleştirmeye ve yalnızca dil yetisini gözlemleyerek hayal gücünün kavranabileceği düşüncesine götürmektedir. Söylenceleri kendi içlerine kapalı, insanlardan soyutlanmış üretimlermiş gibi sunarak, yapısal incelemeler, söylemlerin oluşum ve aktarım kurallarını ortaya koyan bütüne matematiksel bir çözüm bulduklarını sanmışlardır. Oysa söylem oluşumu ve aktarımı alanı bu matematiksel çözüm dışındaki anlatımlarda pek çok çelişki ve yakınlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle de Jack Goody'nin de belirttiği gibi kısır bir sınıflamayla tükenmiştir. Bu eğilim, yer ve dönem ne olursa olsun, söylenceleri, masalları, çağ-

daş anlatıları iyileştirme-bozma karşıtlığı, bir vericiyi bir alıcıya bağlayan eylem zinciri gibi basit ölçütlere göre değişmez bölümlere ayırarak anlatıların işlevsel kurallarının evrenselliğini oluşturmaya çalışan Algeidiras J. Greimas ya da Claude Brémont'da da görülmektedir.

Noam Chomsky'nin genel dilbilgisi tasarısı öncelikli olarak bu tür sorunlarla karşılaşmamaktadır. Çünkü dil araştırmalarını oluş evrensel edincinden yola çıkarak teknik düzeyde ele almaktadır. Konuşulan çeşitli dillerin araştırmasından yola çıkarak dili yetisinin dilbilgisel değişmezliklerini belirlemek söz konusudur. Dilbilim işlevsel eğiliminden ve tüm insanların sahip olduğu yüce yetiler araştırmasından uzaklaştırılmıştır. Bu tasarı oldukça verimlidir çünkü amprik bir programa dayanmaktadır. Ancak sonuçta, aynı zamanda bilimselliğin düşünden (betimlenen konu Dekartçı, akılcı ve özerktir ama bir makineye oldukça fazla benzerdir) ve anlam sorunsalının başka yere göndermesinden kaçınmamaktadır. Chomsky'nin de kimi zaman belirttiği gibi, anlam yalnızca doğuştan gelen bir edim olan dil yetisi oluşumu soyut kurallarına indirgenemez. Bu akılcı yaklaşım Chomsky'de, doğal ve aydınlarıcı olan kişilerararsı iletişime karşın, düzenli yalan, düşüncelerin denetim ve yönlendirme yeri olarak görülen kitle iletişimine eleştirel bir bakış açısını beraberinde getirmektedir.

Kitle İletişiminde Göstergibilim: Barthes ve Eco

1960-1970'li yılların kitle iletişiminde göstergibilim, tüm medya araç gereçlerine (sinema, televizyon, çizgi film v.b.) ve tüm gösterge dizgelerine (giyim ya da gıda gibi tüketim ürünlerinin görüntüleri) dayalı dilbilimsel bir model üzerine kurulmuştur. Burada da gösteren gösterilen, yananlam

düz anlam ayrımı bulunmaktadır. Yazınsal alandan gelen Roland Barthes ya da Umberto Eco gibi yazarlar için, bu olgu içinde bulunduğumuz, ifade özgürlüğünü boğan ikinci bir deri gibi medya tarafından iletilen gösterge tabakasıyla kaplanmış olan toplumsal çevreyi betimlemeyi sağlamaktadır.

Barthes, *Rhétorique de l'image* (1964) adlı yapıtında ilk olarak görsel bir reklamı incelemektedir. Bu resimde, İtalyan bayrağının renkleriyle çevrili meyve ve sebzeler ve bir kutu Panzani konservesi bulunmaktadır. Bu sıradanlığı ve özgünlüğü bir arada gösteren bir metin olarak çözümlenebilir. Taze ürünler pazardan satın alınmıştır. Barthes'ın "İtalyanlık" olarak adlandırdığı, bayrağın renkleri ürünün kökenine ve İtalyanların misafirperverliğine gönderme yapmaktadır. Satın alıcı kişiler tarafından beğeni gören bu yananamların gerçekle bir ilgisi yoktur. Satılan ürün geniş yayımlı endüstriyel bir üründür ve Fransız kökenlidir!

Barthes'ın *Mythologies* (1957) adlı yapıtında bir araya getirilen yazıları reklam, eğlence ya da siyaset kurgulamalarının çeşitli boyutlarını ayrıntılandırmakta, söylencelerle kıyaslanan medya söylemlerinin konumlarını betimlemeye yönelik bir metinle sona ermektedir. Söylencelerin ayırıcı özelliği sözünü ettikleri şeyleri söz konusu edilemez kılmalarıdır. Bunu da gizleyerek ya da doğallaştırarak değil açık kılarak yapmaktadırlar. Örneğin, Afrika'nın bağımsızlaştırıldığı bir dönemde Paris Match dergisinin kapağında yer alan bir 'zenci', görüntüsüyle emperyalizmi gizlemeden, emperyalist bir iletiyi – kolonilerinizde evimizde gibiyi taşımaktadır. Bu ileti böyle algılanmıştır çünkü kolonileşmeyi haklı görenlerin beklentilerine karşılık verecek bir anlam taşımaktadır. Barthes yönlendirme terimleriyle

ilgili her türlü yorumdan kaçınmıştır. "Söylenceler hiçbir şey gizlemez: İşlevi biçimi değiştirmektir, ortadan kaldırmak değildir. Biçime göre kavramın hiçbir gizliliği yoktur: Söylenceyi açıklamak için bilinçaltına hiçbir gereksinim bulunmamaktadır." Söylence "dilyetisel bir uçuştur". Ekonomik ve siyasal dünyada burjuvazi yasasına boyuneğen toplumsal çevrelerde daha önceden var olan elinden alınma durumunun yinelenmesidir. Yalnızca söylencebilimcilerin (Barthes'la birlikte) gözünü açabileceği kitlelerin, burjuvazinin gerçek silah gücü olan basın çalışanlarının utanmazlıkla ürettiği iletilerle arasında mesafe bulunmamaktadır.

Umberto Eco da kitle ürünlerini, ya düzenin hüküm sürdüğü durağan bir evrende ya düzenin yasal ya da yasa dışı yollarla sağlandığı sarsılmış bir evrende yer alan yapısal olarak tutucu diyerek betimlemektedir. Eco'nun *James Bond: Une combinaison narrative* (1966) adlı yapıtında yer alan Ian Fleming'in *James Bond* romanları incelemesi bu konuda aydınlatıcıdır. Bu inceleme bir çok karşıtlıklar dizgesini (Propp ya da Lévi-Strauss'a göre) ortaya koymaktadır. Kahraman erkek, beyaz, İngiliz düşmanları Rus, Akdenizli, Asyalı, Yahudi'dir. Kadın taraf ise boyun eğen işbirlikçi ve cinsellikten soyutlanmış pek arzu edilmeyen taraf (Miss Money Penny) ya da ölüm cezasına çarptırılmış ve cinsel olarak fethedilmiş rakiptir. Eco kitle iletişimi ile dogmatizmi sonsuz yorumlamaya açık sanat karşısında bir arada görmektedir. Fleming yalnızca Yahudi düşmanı ya da ataerkil olduğu için değil plana göre hareket ettiği için de mahkum edilebilir. "Planlı oluşum, Manikeizme göre ikiye bölünme her zaman dogmatik ve hoşgörüsüzdür. Demokrat kişi planları reddeden, ayrımları ve farklılıkları bilen kişidir"; "Tüm masalların özünde olduğu gibi Fleming tepkiseldir."

Göstergebilim, medyanın, bu durumun sorumluluğunu yeterince eğitilmiş, bilgi sahibi olmadığından ya da edicilerini geliştirmeye zamanı bulunmadığından küçük burjuva kökenlerinden uzaklaşmayan, iletilerin anlam yüklü olduğunu algılayamayan kamuya yükleyerek kurulu düzeni yeniden üretme görevini yerine getirdiğini dile getirmektedir. Frankfurt Okulu'ndan esinlenmekte ve Marx'ın *Idéologie allemande* yapıtında yer alan ve baskın düşünceler baskın sınıfların düşünceleridir diyen ideoloji tanımını kullanmaktadır. Medya düzeninin "Manikeizm" hatta "Faşizm" suçlamalarının kültürel biçimlerin seçkinciliği ve özselciliği ile bir arada yer aldığı açıklayıcı bir söylem biçimini de ortaya koymaktan kaçınmaktadır. Yapısal yazın eleştirisi (Jakobson, Genette, Todorov, Eco) yalnızca ve gerçekten yazının ne olduğunu (çok anlamlılık ve açık yapıta da bakarak) betimlemeye yarayan "yazınsallık" ölçütlerini belirlemeye çalışırken, kitle iletişiminin yapısal eleştirisi ise (Barthes, Eco) popüler anlatımların (yineleme, Manikeist indirgeme) özsel niteliklerini araştırmaktadır. Göstergebilim, Adorno ve Horkheimer'da çok belirsiz olan iletilerin varsayılan etki mekanizmalarını belirlemede güçlü bir araç ortaya koymuştur. Bu mekanizma temelinde düşüncelerin pekiştirilmesi mekanizmasıdır. İdeoloji, öncen yaşanmış şeyleri kendiliğindenmiş gibi göstererek anlam yüklenmiş iletilerin düzgülenmesi ve aktarılmasıdır. Tarihin, yani belli bir zamanda doğada anlam ve güç ilişkilerinin, uzam-kesin zaman ilişkilerinin değiştirilmesidir. Bu nedenle kitle kültürü kuramına dönüştürme belli sapma söz konusudur. Savunulan doğrudan ikna düşüncesi değil önyargıları doğrulaması düşüncesidir. 4(4)

Bir Söylemin Toplumsal Kaydı

Bu tür bir yaklaşımın sakıncaları ortadadır. Marx'ın formülünü alıp bir takım dalka-

vuklarına uygulayarak göstergebilimciler mantıklarındaki şeylerle şeylerin mantığını birbirine karıştırma eğilimi içine girmişlerdir. Bunların başında diğer göstergeler dizgelerini bütünüyle göz önünde bulundurmayan dil mantığı gelmektedir. Örneğin görüntüyü soyut gösterge dizgesine indirgiyememek sorunu bulunmaktadır: Bir görüntü yalnızca gösterdiği şeyi simgelememektedir, ona "benzemektedir, benzer temelleri bulunmaktadır. Bu da kimi zaman "bir görüntü bin sözcük" anlamına gelmektedir. Resim merkezli araştırma geleneğinde (Hubert Damish) ya da sinemada (Christian Metz) araştırdıkları iletişim aracının özelliklerini de göz önünde bulundurmaya gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda düz anlam yan anlam arasında kesin bir ayırım bulunmamaktadır: Bu nedenle de yorum çatışmaları daha çok açıkça görülmesi gereken üzerinde yani düz anlam düzeyinde olmaktadır. Hatta kimi zaman somut bir gerçeği işaret ettiği düşünülen ikili bir ayırım olan gösteren gösterilen arasındaki ayırımı bile kabul etmek oldukça güç olmaktadır. Yakın bir geçmişte Saussure'un yayımlanmamış metinlerinin bulunması (De l'essence double du langage), dilbilimin kurucusunun kendisi Peirce yakınlaştıran şu sonuca ulaştığını göstermektedir: "Dilbilimde, şeyi göz önünde bulundururkenki bakış açısı şeyin tamamı mıdır ve sonuç olarak tek bir somut noktadan mı hareket ediliyor ya da sonsuz sayıda çoğaltılabilecek bakış açılarından başka bir şey yok mu ortada gibi sorular sorulabilir."

Kamunun göstergebilimsel yetisinin göz ardı edilmesi ya da daha ziyade maruz kalmış olduğu kabul edilenler karşısında kamunun yanıt geliştirememesi araştırmacının içsel inceleme yapması ve toplumsal dünyaya kendi iç dünyasından bakması sorunsalını beraberinde getirmektedir. Yapısalcılık ve

göstergebilim, saf türler araştırmasının, saklı bir doğada, dilin doğasında bulduklarını sandıkları özgün kültür ve kitle kültürü arasındaki ayırıcı ölçütlerin ve yazınsallık araştırmalarının başarısızlığını belirtmiştir. Sulama işçisi sulanır ilkesine göre, çabaları yazınsal ortamlardan kaynaklanan bir söylemenin varlığını göstermektedir. Bu da bir kültür biçiminin (öğrettikleri ve takdir ettikleri geleneksel yazın biçiminin) diğeri üzerindeki, bir toplum kesiminin (aydınlara) diğeri üzerindeki (kitle ve 'kültür endüstrisi' ile bilinçleri kötüye kullanan endüstriyel burjuvazi) özsel üstünlüğüdür.

Göstergebilim paradigmasının iç patlaması yayıcıları tarafından açıkça sunulmuştur. L Plaisir du texte adlı yapıtında incelemenin merkezine göstergeler dizgesi yerine okuru yerleştirerek yazınsal zevk kuramını ortaya koymuştur. Yazar ve yapıt söylencesini (Foucault ile aynı zamanda) yok ederek idealist yazın ideolojisini şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. Bu eleştirinin kendisi bile, saf metnin, yapıtlar biriminin ve sınıfta sürekli eğitilmek durumunda olan yazarların varlığı düşüncesiyle, bir kültürün diğeri üzerindeki kesin üstünlüğünün dayanağını oluşturmaktadır. Ancak zamanla beğenmediğini itiraf ettiği kitle medyası incelemelerinden ve göstergebilimsel önvarsayımlardan uzaklaşmıştır. Sinema ya da çizgi filmlere yönelik bu zayıf zevk sonuçta elverişsiz bir durum ortaya çıkarmıştır. Çünkü yazınla ilgili olumsuz öğretisini (belli bir zamanda gerekli olan) yeni kültür biçimleriyle ilgili olumlu bir öğreti ile tamamlamasına olanak sağlamamıştır. Akımın gelişiminde Umberto Eco'nun, aynı zamanda göstergebilim ve yazınsal incelemeye çok bağlı olan ancak paradigma değişimlerini çok çabuk sezerek 'kitle kültürünün' kimi biçimlerini takdir etmiş ve coşkulu olmanın ötesinde değişkenlik gösteren bir eleştirel yaklaşım bu-

kalemün benzeri betisini temel olarak kabul etmek gerekir. Eco dil yetisi kuramını çeşitli geleneklerin içine yeniden katarak ve araştırmacının yorumlanabilir kısmi tekeli tutumunu söz konusu ederek derinleştirmiştir. Bilim dallarının çoğulculuğu ve anlam üretimi incelemesi göstergebilimin mantık, sanat tarihi ya da sözbilime açılmasından geçmektedir. Bu da yorumlanabilir eylemlerin karmaşıklığını göz önünde bulundurmamak için çok katı olarak nitelendirilen gösterge kavramının parçalanmasına yol açmaktadır. Bundan sonra 'popüler' yapıtların yorumlanması açık olarak nitelendirilecektir. Eco, göstergebilimden konuşmak için kültür ve halk yazını kullanan ve okuma zevkünden söz etmek için de göstergebilimi kullanan düşünür bir yazar olmasının yanı sıra Joyces ve İtalyan şiiri eleştirileri yapan aynı zamanda 19. yüzyıl dizi romanları, televizyon programları ve Şirinlerin eleştirisini yapan bir eleştirmendir. Yani yol aynı zamanda şiirsel, sözdizimsel ve en az göz önde bulundurulmuş programların eleştirel olmayan betimlemesiyle çizilmiştir. Bu yaklaşım 1990'lı yıllardan bu yana İtalya'da olduğu gibi Fransa'da da sinemanın 'bulunuşundan' sonra (Christian Metz'in soy sopunda François Jost) televizyon konusu (örneğin Guillaume Soulez televizyon haber sunucuları ile antik çağdaki anlatıcıları kıyaslamıştır) ve kısa bir süreden bu yana da web sitelerinin oluşumu üzerine odaklanmıştır. Anlatımbilim kendi adına Anglosakson araştırmalarda Greimas'nun katı modellerinden uzaklaşmış ve yorumlamanın esnekliğinden yararlanmış (Mark Currie, 1998).

Eco, alıcı-verici güdübilim ilişkisini kırarak alışverişin çizgisel düzeneğine ve metinde kapalı düşünceye gönderme yapmayı ortadan kaldırmıştır. Bir ileti her zaman alıcının bilgilerine göre yerel olarak çözümlenmektedir. Bir iletinin doğru algılanıp

algılanmadığını, aktarım sırasında atlanan öğeler olup olmadığını bilmek söz konusu değildir. Ancak konuşucu tarafından yeniden oluşturulurken ya da yeniden kurulurken ne olduğunu sorgulamak söz konusudur. 1970'li yılların başında Trattato de semiotica generale adlı yapıtta ortaya atılan bu düşüncenin korkunç sonuçları bulunmaktadır. Alıcının kendi dil dizgesi varmış gibi düzgü terimleri ile düşünülmüştür. Toplumsal konum göz önünde bulundurulmamıştır. Dilbilim/göstergebilim alanındaki son gelişmeleri ve bu iki alanın sınırını oluşturan edimbilime yol açmıştır.

Edimbilim Akımı

Edimbilim dil ile kullanıcıları, söylem ile bağlamı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yapısal dilbilim, genel dilbilgisi, kitle iletişimi göstergebilimi alanlarında yaşanan hayal kırıklığından sonra tümcebilim ve anlambilim araştırmalarının ötesine geçen bir bilim dalı olarak düşünülmüştür. Kökeni ve gelişimi çok biçimlidir. Bu nedenle bütünleşik bir sunumunu gerçekleştirmek çok güçtür. Çözümleyici felsefenin araştırmalarında görmek olasıdır (özellikle Carnap, Frege ve Russel'de). Burada matematik gösterimi biçiminde örneklenmiş bir dil, felsefecilerin konuşmalarında günlük dilin incelenmesi, gerçek konuşucuların dille ilişkilerini anlama istenci söz konusudur. Ruhbilimsel, toplumbilimsel ya da eğitimbilimsel araştırmalar ikinci bir kaynak oluşturmaktadır. Dili ile ilgili hastalık ya da tedavi boyutları Bateson ya da Watzlawick tarafından incelenmiştir. Dilin toplumsal kaydı, çeşitli toplumsal ortamların eşit olmayan bir dilsel kaynakla donatılmış olması ve bundan kültürel egemenlik savaşımı için yararlanılmış olması Pierr Bourdieu ya da Basil Bernstein'da ülküsel dilbilime yönelik temel engeller olarak sunulmuştur. Oswald Ducrot gibi kimi dilbilimciler ve Chaim Perelman

gibi kimi sözbilim uzmanları söylem incelemesi alanından itibaren oluşturulan sınıflamaları sorgulamışlardır.

Edimbilim akımının somut örneği olan özellikle iki yazar bulunmaktadır. Bunlardan ilki akımın kurucusu sayılabilecek olan Charles Sanders'tır. Edimbilim ifadesini yüzyılın başında kullanmış ve yapıtlarını okuyanları etkilemiştir. Düşünce ne neden sonuç ilişkisini göstergenin içine karıştırarak, gösterge ile ilgili genel bir bilim kurma arzusu göstergeyi yorumlayıcı (göstergenin kendisinin oluşturucu ögesi olarak kabul edilen) ve yorumcuya (deneysel birey) bağlayan yeni bir kuram oluşturmuştur. Günümüzde özellikle Fransa ve İtalya'da metinlerin ya da sinema yapıtlarının içsel incelemesiyle, kuramcılar tarafından hayal edilen alıcıların beklenti durumlarını göz önünde bulundurarak bağdaştıran edimbilimsel göstergebilim akımları tarafından ileri sürülmektedir. Diğer bir kurucu ise Ludwig Wittgenstein'dır. Felsefik gelişimi açıklığı ve erken gelişmişliği ile kullanımlara yeniden yönelmeyi simgelemektedir. Tractatus logico-philosophicus (1921) adlı yapıtında Wittgenstein ilk olarak dil ve orantısal mantığı Russel'ın izinden giderek özümsemiştir. Mantık tarafından söylenemeyen her şeyi dile getirilemez ve gizemin anlamın sınırı olduğunu kabul etmiştir. "Konuşulamayanı söylememek gerekir". Daha sonra *Investigation philosophique* (1953) adlı yapıtta yayınlarını bir araya toplayan ve biçimsel bir bilimi gösterge değişimini anlamının tek rehberi yaparak belli bir biçimde mantık programının değersizliğini kanıtlayan bir sınırlılık düşüncesiyle kafası meşgul olan Wittgenstein, sonuç olarak insanların gezeve olduklarını kabul etmiştir. Yani kuram tarafından ileri sürülen tümce zorlamalarına baş vurmadan kendilerini ifade edebilme yetisine sahiptirler. Gösterge evrensel dilde bu-

lunmamakta eylem durumlarında bulunmaktadır. Anlam hiçbir zaman bağlamdan bağımsız değildir. İletin içine girdiği çevre 'dil oyunu' daha sonra 'yaşam biçimi' olarak adlandırılmaktadır. Wittgenstein, kullarımdan kaynaklanabilecek sürprizlerin altını çizmek için kural dışı durumların listesini de vermektedir: Emretmek ya da boyun eğmek, betimlemek, bir varsayımda bulunmak, tablolarla sunmak, bir hikaye uydurmak, tiyatro yapmak, teşekkür etmek, lanetlemek, selamlamak, yalvarmak...Her türlü anlam kapalılığı eğiliminden uzak durmaya çalışarak, kuram dışı bir biçimde bütünüyle betimleyici bir hedef doğrultusunda dizgesellikten vazgeçmiştir. Kuramsallaşma çabası, 'söylem eylemlerinin' dökümünü yapma kaygısı Wittgenstein geleneğine yakın John Austin ve John Searle'un çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. John Austin, betimleyici yönetim biçimi ile ('sözel' sözce, bir olayı anımsatan, bilgi verici) edimsel yönetim biçimi ('edisözel' ve 'etkisözel' sözce, etki yaratan) arasında günlük dilden aldığı dilsen anlatımlarla renklendirmeye çalıştığı bir ayrım önermektedir. Betimleyici nesne ile sözcük arasındaki ayrıma uymakta, edimsel ise gerçeğe göstergeyi karıştırmaktadır. 'Seni kutsuyorum' demek ya da bir emir vermek konuşurken bir dünya üretmek, söylerken yapmaktır. Austin'in yapıtı dil ve gücü üzerine karmaşık araştırmaların ve dilsel eylemleri basit, indirgenemez öğelere ayırıştırma eğiliminin başlangıç noktası olmuştur. Ancak bu durum çelişkilere de yol açmıştır. Çünkü çoğunlukla bir biriyle kesişen ya da sözün aktarım bağlamına bağlı olan eylem yönetim biçimlerini açıkça birbirinden ayırmak çok güçtür.

Sınırların Ötesinde: Toplumsal

Konuşucularla ilişkilere yönlendirmesi açısından büyük bir başarı sayılabilecek bu araştırma geleneğinin sınırı çelişkili bir bi-

çimde konuşuculardan uzak durmasıdır. Edimbilimsel felsefe günlük dili yalnızca araştırmacının kurguladığı durum değişimleri aracılığıyla sorgulamaktadır. Bu açıklama, Eliseo Véron (La Sémiotic sociale, 1987) gibi bir göstergebilimci tarafından yapıldığında daha da büyük bir önem kazanmaktadır: "Teknik açıdan, dil eylemi kuramcıları bir yenilik yapmamışlardır. İncelemelerini biçimsel göstergebilimcilerin yaptıkları gibi, okurlara tümceler önererek ve onları yorumlayarak yürütmüşlerdir." Véron'a göre tek bir sonuç ortaya çıkmaktadır: "Edimbilim yoktur, çünkü konuşan kişiler dilsel eylemleri sırasında sözce üretmezler, söylemde bulunurlar." Aynı biçimde kitle iletişimi edimbilimsel göstergebiliminde de alıcı tepkileri, olası ise çeşitli tepkileri, düşünülerek göz önüne alınmakta ancak hiçbir zaman sorgulanmamakta ya da gözlemlenmemektedir. İki bilinmeyenle sınırlanmıştır. Bunlardan ilki anlam anlam üretim devingenliği (Kim ne yapıyor?, Nasıl?, Neden?). Bunlar aynı zamanda düzenleyici (örneğin sinema alanında uzmanlar, yapımcılar, yönetmenler, oyuncular ve dağıtımcılar arasındaki ilişkiler gibi) ve bireysel (oyuncuların geçmişi ve izledikleri yol) sorulardır. İkincisi algı devingenliğidir. Edimbilimsel göstergebilim bir anlam parçasını (bir metin, bir fotoğraf, bir film), bağlamı gözününde bulundurarak bu bağlamın bir bölümünü ele alır ancak bu bölümlerin içsel anlam yapısını ortaya çıkaramaz. Oysa Eco'nun göstergebilimi Aristoteles'in şiir sanatına yaklaştırırken desteklediği budur. Yazma biçimleri ve anlatım yapıları bulunmaktadır. Bunlar değişmezdir. Bu değişmezlerin saptanması olasıdır ancak bir yapıtın anlamıyla ilgili hiçbir şey söylemez, yalnızca biçimsel yönleri gösterir. Yanlış kanı anlatım yapılarının, anlamın, kamunun ve kültürel, toplumsal davranış biçimlerinin ilişkiye sokulabileceği yönündedir. Göster-

gebilim daha çok içeriklerin yorumlanmasına yönelik örneklemeler oluşturmaktadır. Tek inceleme yöntemi değildir. Bu da demektir ki kamu üzerindeki 'etkilerinden' ya da yazarların 'niyetinden' söz etmeden yorumlama eylemini tekelleştirme arzusu güdebilir. Göstergebilim her zaman araştırmacının ideolojik öngörülerine dayalı bir yöntemdir. Toplumla bakış açısına, örtük toplumbilime bağlıdır.

Edimbilim akımı iletişimsel bir akımdır. Gerçekte deneysel bir akım değildir. Somut bilimsel katkılarının dışında, edimbilimin iki büyük kurucusu kimi dil incelemeleri çalışmalarında toplumsal gözleme başvurmamak için bir bahane olmaktadır. Wittgenstein'a gönderme yapmak, mantıkçı felsefenin tüm saygınlığıyla bezenmek, daha az soylu kabul edilen ancak yüzyılın başından bu yana "yaşam biçimleriyle" ilgili olarak çalışmalar yapan toplumbilim ve antropoloji çalışmalarından kaçınmayı kolaylaştırmaktadır. Pierce'a gönderme yapmak ise, bağlamla ilgili temel bir açılım (edimbilime başvurarak) belirlemeyi ve göstergebilimi (Pierce bu terimi kullanan ilk kişilerden biridir) yadsınamayı sağlamaktadır. Pierce göstergebilimi Saussure'ünkine alternatif ama onunki kadar eski bir geleneğe dayandırmıştır. Bununla birlikte metinlerin içsel incelemesi geleneğinden uzaklaşmamıştır. Ancak Pierce için gerçeğin son dayanağı toplumdur dil değildir. Sözlü ya da sözsüz iletişim eyleminin bir aktarımdan çok bir değiş tokuşa yakın olduğu yani bağlamdaki ve "yaşam biçimlerindeki" bir kökleşmeden kaynaklandığı dil bilimi tarafından 20. yüzyılın sonlarında benimsenmiştir. Mikhaïl Bakhatine'in (yapıtlarını kimi zaman Volosinov adıyla yayınlamaktadır) yapıtlarının temeli buna dayanmaktadır. 1920 yılından başlayarak iletişimsel eylemi ikili konuşmayla özümsetmiştir. Daha sonra,

ideolojiyi yalnızca düşüncelerin benimsetilmesi olarak değil aynı zamanda da sürekli değiş tokuş olarak kabul eden İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın Marxist yazarları tarafından bu konu yeniden ele alınmıştır.

Sonuç olarak, anlambilim ve edimbilim olarak adlandırılan dil bilimleri, bu bilimlerden yola çıkarak verimli çalışmalar yapan göstergebilimciler için sınırlar sunmaktadır. Ancak daha geniş bir bütüne dil sorununu da dahil ederek olumsuz bir işleyişe yol açmaktadır. Anlam üretimi ve eylem sorunu, sözlü ve yazılı dili insanlara arası ilişkinin bir modeli olarak değil, insanlar arası ilişkinin yalnızca bir ögesi olarak gören tarihsel ve toplumsal bilimler tarafından ele alınmalıdır. Anlam düzlemi söylemi de kapsamaktadır. Ama tersi geçerli değildir. Göstergeleri kullanan ve yorumlayan kişi onu anlayarak yoğunlaştırabilir. İletişim kuramları tarihinde göstergebilimsel bir dönem olmuştur, aynı zamanda göstergebilimin eylem ve anlam incelemelerinin daha toptan bir yöntem içinde yer aldığı bir dönemde olmuştur.

DİPNOTLAR

¹Dil yetisinin bir araç olduğu görüşü Sapir ve Whorf'da ortaya çıkmaktadır. Kuramları teknik bir gereklilik biçimi kazanmaktadır. Onlara göre aracı olan dil yapısal bir güç biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bir dile, konuşanların kimi düşünceleri algılamalarını önleyici ya da kalaylaştırıcı ama aynı zaman da da zorlayıcı (Çince'de "olmak (etre)" fiili bulunmamaktadır) düşünce biçimleri denk düşebilmektedir.

² Örnekler Jacobson'dan alınmıştır (1963).

³ Psikanaliz, Lacan'la birlikte, bilinçaltının bir dil yapısında olduğunu ileri sürerek dilbilimsel modeli benimsemiştir.

⁴ İdeolojinin hangi süreçlerle benimsetildiği incelenmemiştir. Bu nedenle kimi yazarlar

1970'li yıllarda bilinç altına yerleştirmeyi çok egemen güçlerin varlığına götürmekte açıklamaya çalışan psikanalize yönelmişlerdir. Bu da bizi kaba davranışçılık ya da Freud psikanalizi modeline yani karanlık ve

KAYNAKLAR

- Althusser, L. (1970). *Idéologie et appareil idéologique d'Etat*, La Pensée, 151
- Armengaud, F. (1985). *La Pragmatique*, Puf
- Austin, J. (1970). *Quand Dire C'est Faire* (1962), Seuil
- Bakhtine, M. (1977). *Le Marxisme Et La Philosophie Du Langage. Essai D'application De La Méthode, Sociologique En Linguistique* (1929), Minuit
- Barthes, R. (1981). *Essai Critiques*, Seuil
- (1973). *Le Plaisir Du Texte*, Seuil, 1973.
- (1967). *Système De La Mode*, Seuil, 1967.
- (1964). *Rhétorique De L'image*, Communication, 4, 1964.
- (1957). *Mythologies*, Seuil, 1957.
- Bernstein, B. (1975) *Langage Et Classes Sociales. Code Socio-Linguistiques Et Contrôle Social* (1971), Minuit.
- Bonnafous, S, Jost F. (2000). *Analyse Du Discours, Sémiologie, Tournant Communicationnel*, Réseau, 100.
- Bourdieu, P. (1982). *Ce Que Parler Veut Dire. L'économie Des Echanges Linguistique*, Fayard.
- (1981). *Communication*, 8, *L'analyse Structurale Du Récit* (1966), Seuil.
- Currie, M. (1998). *Postmodern Narrative Theory*, Londra, Macmillan.
- Demerson, G. (2002). *La Leçon De Mikhaïl Bakhtine. L'entrechoquement Des Langues Et Des Cultures*, Esprit, Mart-Nisan.
- Eco, U. (1999). *Kant Et L'ornithorynque* (1997), Grasset.
- (1985) *Lector In Fabula* (1979), Grasser.
- (1993) *De Superman Au Surhomme*, Grasset.
- (1992) *La Production Des Signes*, Librairie Générale Française-Le Livre De Poche.
- (1970) *Sémiologie Des Messages Visuels*, Communication, 15.
- (1981) *James Bond : Une Combinatoire Narrative* (1966), Communication, 8, *L'analyse Structurale Du Récit* (1966), Seuil.
- (1964) *Appocallittici E Integrati. Comunicazioni Di Massa Teorie Della Cultura Di Maassa*, Milano, Bompiani.
- (1965) *L'oeuvre Ouverte* (1962), Seuil.
- Gombrich, E.H. (1987). *L'art Et L'illusion, Psychologie De La Représentation Picturale* (1960) Gallimard.
- Greimas, A. J. (1966). *Sémantique Structurale*, Larousse,
- Jakobson, R. (1963). *Essai Se La Linguistique Structurale, I, Les Fondations Du Langages*, Minuit,
- Jost, F. (Yönetiminde), *Le Genre Télévisuel*, Réseau, 81, 1997.
- Un Monde A Notre Image. Enonciation, Cinéma, Télévision*, Méridiens Klincksieck, 1992.
- Levis-Strauss, C. *Anthropologie Structurale*, Plon, 1958.

- Metz, C. Au-Delà De L'analogie, L'image , Communication, 15, 1970.
- Odin, R. Pour Une Sémiologie Pragmatique Du Cinéma, Iris, 1, 1983.
- Peirce, C. S., Ecris Sur Le Signe, Seuil, 1978.
- Propp, V. Morphologie Du Conte (1928), Seuil, 1970.
- Saussure, F. De, De L'essence Double Du Langage , Ecris De Linguistique Générale, Gallimard, 2002.
- Cours Du Linguistique Générale (1915), Payot, 1972.
- Searle, J. Les Actes Du Langage (1969), Hermann, 1977.
- Soulez, G. La Rhétorique Comme Lien Entre Les Théories. L'exemple De La Crédibilité Des Journalistes Radio Et De Télévision. , Actes De 12 Ième Congrès De La Sfsic, Paris, Unesco, 10-13 Ocak 2001.
- Todorov, T. & Bakhtine, M. Le Principe Dialogique, Seuil, 1981.
- Veron, E. La Sémosis Sociale. Fragments D'une Théorie De La Discursivité, Presses Universitaire De Vincennes, 1987.
- Wittgeinstein. L. Tractatus Logico-Philosophicus, Gallimard, 1995